

16. YÜZYILDA ÇORUM SANCAĞI-II* (DİRLİKLER)

*Yrd. Doç. Dr. Üçler BULDUK***

Osmanlı Devleti'nin idarî, iktisadî ve sosyal yapısının esaslarını ortaya koyan en önemli kaynakların başında gelen tapu-tahrir defterleri, devletin tımar sistemini uyguladığı eyaletlerdeki, insan ve gelir kaynaklarının envanterini bizlere sunmaktadır.

Bu defterler hazırlanış biçimine göre mufassal, icmal, vakıf vb. gibi isimler alırlar¹. Mufassal defterler, adından da anlaşılacağı gibi, tahriri yapılan bölge hakkında ayrıntılı bilgiler veren defterlerdir. Mufassal defterlerde idari taksimat esasına göre bütün vergi mükellefleri ve sancağın vergi gelirlerini oluşturulan kalemler tek tek kaydedilmekteydi. İcmal defterlerde ise mufassal defterde belirtilen sancak gelirlerinin has, zeamet ve tımar sahipleri arasında nasıl paylaşıldığı yazılıdır. Tahrirlerin genellikle dirlik sahiplerinin gelirlerini belirlemek amacıyla tanzim edildiği göz önünde tutulursa, icmal defterlerin Osmanlı idari yapısı için ne denli önemli olduğu daha iyi anlaşılır.

Bir önceki çalışmamızda Çorum mufassal defteri (TD. 38) esas alınarak, 1576 özelinde, 16. yüzyılda Çorum Sancağı'nın idari yapısını, sancağı oluşturan birimleri, nüfus ve vergi gelirleriyle beraber

* Bu makalenin I. Kısmı, Osmanlı Tarihi Araştırma ve Uygulama Merkezi Dergisi'nin 3. sayısında (Ocak 1992) çıkmıştır.

** A.Ü. Dil ve Tarih-Coğrafya Fakültesi, Genel Türk Tarihi Anabilim Dalı Öğretim Üyesi.

1. Tahrir defterlerinin hazırlanış ve muhtevası üzerine bkz.: Ö. Lütfi Barkan, "Türkiye'de İmparatorluk Devirlerinin Büyük Nüfus ve Arazi Tahrirleri ve Hakana Mahsus İstatistik Defterler" İ.Ü. İFM. C. II/1 (1940), s. 20-59; C. II/2 (1941), s. 214-247. Ayrıca genel çalışmalar için bkz.: Mehmet Öz, "Tahrir Defterlerinin Osmanlı Tarih Araştırmalarında Kullanılması Hakkında Bazı Düşünceler", Vakıflar Dergisi (VD), C. XXII 1991.

ortaya koymuş idik². Şimdi ise ilk çalışmada tesbit edilen vergi gelirlerinin, bölgedeki idarecilere nasıl taksim edildiği, yani bir ölçüde sancağın "gider" kalemleri ortaya konacaktır.

Osmanlı Devleti'nde topraklar tasarruf şekillerine göre miri, vakıf ve mülk topraklar olmak üzere üç kısma ayrılırdı³. Vakıf ve mülk toprakların tasarrufu ve rakabesi şahısların elinde iken, miri toprakların asıl sahibi devlet olup, devlet belirli yükümlülükleri yerine getirmesi şartıyla, toprakların tasarrufunu şahıslara devreder idi. Genellikle bu tür topraklar, çiftlikler halinde reaya devredilir; reaya bir nevi miri toprakların daimi kiracısı olurdu⁴. Askeri veya bazı sivil görevliler, miri topraklarda devleti temsil ederler ve kanun gereği belirli hizmetleri yerine getirmeleri karşılığında bu toprakların gelirleri, üzerlerine kaydedilirdi. Gelirin büyüklüğüne göre bu dirlikler has, zeamet ve tımar adını almaktaydı⁵. Umumiyetle yıllık gelirleri 20 bin akçaya kadar olan dirlikler tımar, 20 bin akçadan fazlası zeamet ve 100 bin akçanın üzeri ise has olarak tanımlanırdı⁶. Ancak bu rakamlar değişmez miktarları göstermediği gibi, dirliğin tasnifi için yeterli bir tanımlama olarak da kabul edilmemelidir. Gelir cinsi ve miktarı, dirlik sahiplerinin mevkii ve vazifelerine bağlı olarak değişebilmektedir. Toprak tasarrufuna yönelik bu kısa açıklamalar çerçevesinde Çorum Sancağı gelirlerinin nasıl tanzim edildiğini ele almak daha faydalı olacaktır.

H. 983 (1575-1576) tarihli icmal defter verilerine göre Çorum Sancağı dirliklerinin genel toplamı 2.748.966 akçayı bulmaktadır⁷. Aynı döneme ait sancak gelirlerinin toplamı ise 2.945.357 akça olarak tesbit edilmiştir⁸. Dolayısıyla 200 bin akçaya yakın bir miktar, ya fazlalık olarak (ifraz) ya da tımarın boş bırakılmasıyla (mahlûl), fark etmektedir.

2. Bir tashih yanlışlığı sebebi ile bu makalenin dış kapaktaki ismi ile içteki ismi farklı farklı çıkmıştır. Makalenin doğru künyesi şu şekildedir: Ü. Bulduk, "16. Yüzyılda Çorum Sancağı-I (Çorum Sancağı'nın Osmanlı İdari Teşkilatındaki Yeri)", OTAM sayı 3 (Ocak 1992), s. 129-167.

3. Ö. Lütü Barkan, "Türk-İslam Toprak Hukuku Tatbikatı'nın Osmanlı İmparatorluğu'nda Almış Olduğu Şekiller: İmparatorluk Devrinde Toprak Mülk ve Vakıfların Hususiyeti", Toplu Eserler I, İstanbul 1980, s. 253.

4. M. Akdağ, Türkiye'nin İktisadi ve İctimai Tarihi II, Ankara 1979, s. 229.

5. Ö. Lütü Barkan, "Tımar", İ.A., XII/1, s. 314-315.

6. Ayni Ali, Kavânin-i Âl-i Osman der Hülasa-i Mezâmin-i Defter-i Divan, İstanbul 1280, s. 61-64.

7. TD. 244 (h. 983) nolu icmal defter Tapu Kadastro Genel Müdürlüğü Kuyûd-ı Kadime Arşivi'nde bulunmaktadır.

8. Bkz.: Ü. Bulduk, A.g.m., s. 166.

TD. 244 nolu icmal defterde Çorum Sancağı'na ait dirlikler has, zeamet ve tımar tasnifi yapılarak verilmiştir. Buna göre sancakta padişah ve sancakbeği haricinde hassa tesadüf edilmemektedir. Hasların toplamı 1.088.729 akçayı bulmaktadır ki oran olarak, dirliklerin % 40'ına isabet etmektedir. Sancakta 16 zeamet ve 324 tımar sahibi 1.660.237 akçalık dirliklere tasarruf etmektedir ve bu da sancak gelirlerinin % 60'ı demektir (bkz.: Grafik I). Aynı Ali Efendi'nin risalesinde belirtilen sancakbeği hasları, tımar ve zeamet sayıları her ne kadar tahrir defterlerini esas alarak düzenlenmişse de yukarıda verdiğimiz rakamlarla aynı değildir. Mesela T. Gökbilgin neşrinde Çorum Sancağı beğinin 355.300 akçalık geliri olduğu, 16 zaim ve 222 tımarlı sipahinin bulunduğu belirtilirken; Kuyud-ı Kadime arşivindeki nüshada sancakbeği hassasının 310.000 akça olduğu, 16 zeamet ve 310 tımar bulunduğu yazılıdır⁹.

TABLO I
DIRLİKLERİN GENEL DAĞILIMI.

Türü	Miktar (akça)	Oranı (%)
Padişah Hasları	733.429	% 26.68
Mirliva Hassı	335.300	% 12.92
Zeamet	441.555	% 16.06
Tımar	1.218.682	% 44.34
Toplam	2.748.966	% 100

Şüphesiz burada verilen rakamlar Çorum sancağının bütün gelir ve giderlerini yansıtmamaktadır. Eyalet-i Rûm'da güçlü bir malikâne-divânî sistemin bulunduğu göz önüne alınırsa, bu rakamların sadece "divânî" kaydedilen gelirler olduğu anlaşılabilir. "İki Başdan" şeklinde de tahrirlerde belirtilen bu sistemde her köyün, biri malikanesine, diğeri divanisine tasarruf eden iki sahibi vardır ve yetiştirilen üründen malikane sahibi ayrı, tımar sahibi (sipahi) ayrı olarak vergi paylarını almaktadır. Nitekim Kanuni devrinde Çorum Sancağı'nda 1.989.431 akça divani hissenin yanı sıra, 838.571 akçalık "mâlikâne" hissesi tesbit edilmiştir¹⁰.

9. Aynı Ali Risalesinin verileri ve geniş bilgi için bkz.: Ü. Bulduk, a.g.m., s. 131; 13 nolu dipnot.

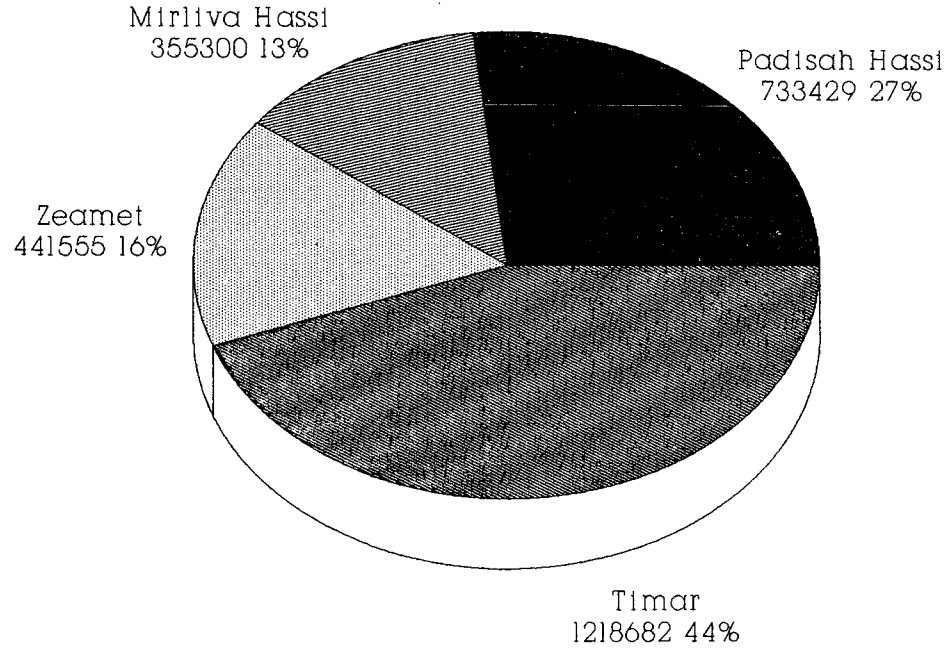
10. Malikane-divani sistemi ve Eyalet-i Rum'a ait genel veriler için bkz.: Ö. Lütfi Barkan, "Malikane-Divani Sistemi", Türk Hukuk ve İktisat Mecmuası, I (1939), s. 129-184.

DIRLIKLERIN DAGILIMI

(Toplam 2.748.966 akca)

42

ÜÇLER BULDUK

Grafik: I. Dirliklerin Dağılımı (Toplam 2.748.966 akca).

HASLAR

1- Padişah Hasları

1575 verilerine göre Çorum Sancağı divanî gelirlerinin % 40'ına yakın bir oranı haslara ayrılmıştır. Bu dönemde sadece padişah ve Sancakbeği hassı bulunmaktadır. Osmancık, İskilip, Katar ve Karahisar-ı Demirli nahiyelerinin bir kısım gelirleri (733.429 akça) padişah hassına kaydedilmiştir¹¹. Osmanlı sancaklarının birçoğunda olduğu gibi padişah hasları, genel dirlik oranı içerisinde en büyük yekûnu tutmaktadır.

2- Çorum Sancakbeğleri ve Sancakbeği Hasları

Sancak veya liva adı verilen idari yapının başında sancakbeğleri bulunmaktadır. Metin Kunt'un da ifade ettiği gibi önceleri belli bir bölgenin tımarlı sipahilerinin kumandanı olarak ortaya çıkan sancakbeği, bu bölgenin idarî özellikler kazanmasıyla gelişen idarî mekanizmanın başına geçmiştir¹². Doğrudan doğruya merkezden tayin edilen sancakbeğleri, Osmanlı taşra idaresinde padişahın icrâ yetkisini temsil etmektedir. Dolayısıyla ilk bakışta sadece askerî-idarî sistem içerisinde vazifeleri değerlendirilirse de, sancak içerisinde tımar taksimatından asayişe kadar birçok alandan sorumlu idiler. Bu sebeple yetki ve sorumluluk alanları genişlemekteydi.

a) Çorum Sancakbeğleri

16. yüzyılın 2. yarısından itibaren Çorum'da sancakbeğliği yapmış olanların isimlerini çeşitli kaynaklardan öğrenmekteyiz¹³. Burada dikkatimizi çeken husus, sancakbeğlerinin uzun süre aynı livada görev yapmayıp, kısa sayılabilecek aralıklarla yer değiştirmeleridir. Bunun pekçok izahı yapılabilirse de (terakki alma, azledilme, ölüm vs. gibi) asıl sebep Osmanlı devletinin siyasetinde yatmaktadır. Osmanlı merkezî idaresi bir beğın aynı sancakta uzun süre kalmasını, elde edebileceği nüfuz ve güç sebebiyle istememektedir. Aksi takdirde bölgede nüfuzu giderek artan bir beğ, devlet otoritesinin sek-

11. TD. 244, v. 3a-4b.

12. İ. Metin Kunt, Sancaktan Eyalete (1550-1650 Arasında Osmanlı Ümerası ve İl İdaresi), İstanbul, 1978, s. 26.

13. Tahrir defterlerinin dışında, mühimme kayıtları, kadı sicilleri, sancak tevcih defterleri vs. gibi kaynaklarda Çorum'da görev yapmış sancakbeğlerinin isimleri tesbit edilebilmektedir. Çalışmamızda sık sık kullanacağımız mühimme ve sicil kayıtları, Çorumlu Dergisi'nin muhtelif sayılarında "Vesikalar" kısmında yayımlandığı için biz de bundan sonraki notlarımızda, bu dergiyi ÇD. şeklinde kısaltarak vermeyi uygun gördük.

teye uğramasına yol açabilir. Nitekim Çorum Sancağı'nda 50 yıllık dönem zarfında 20'ye yakın sancakbeği ismine tesadüf etmekteyiz.

16. yüzyılın ikinci yarısından itibaren sancakbeğlerinden tesbit edebildiğimiz ilk isim Mustafa Beğ'dir (h. 964/1556). Bu dönem Kanunî'nin hakimiyetini kuvvetlendirmeye çalıştığı devre isabet etmektedir. Nitekim şehzade Mustafa, Kanunî tarafından ortadan kaldırılmış ve oğlu Cihangir de üzüntüden vefat etmiştir. Hürrem Sultan'ın oğulları Selim ve Bayezid, bu olaydan sonra kendilerini tahta daha yakın hissetmeye başlamışlardır¹⁴. Ancak Kanunî'nin Şehzade Bayezid'in bulunduğu Kütahya Sancağı yerine Ankara'yı Anadolu Eyaleti'nin merkezi yapması¹⁵ ve kendisine, merkezden daha uzakta olan Amasya'ya; Selim'i ise Manisa'dan Konya'ya yollaması üzerine Bayezid, İstanbul'la olan bağlarını koparmıştır¹⁶.

Şehzade Bayezid'e Amasya tevcih olunurken, oğlu Orhanda Çorum Sancağı'na verilmiştir (Zilhicce 965/1558)¹⁷.

Konya Muharebesi neticesinde İran şahı Tahmasıb'a sığınmak zorunda kalan Beyazid ve oğlu Orhan, Osmanlıların ısrarları üzerine Tahmasıb tarafından geri iade edildi ve 969 Muharrem'inde (1561), Beyazid ve dört oğlu boğdurularak Sivas'ta defnedildiler¹⁸. Sancağı bırakıp babasının yanında mücadeleye giren Orhan'ın yerine İlyas Bey, Eyalet-i Rûm'da "mehayif teftişi" ile görevlendirilmiş, hatta kendisine 972 Rebiülevvelin'de (1564) mutasarrıf olduğu hasları ile beraber Kudüs-i Şerif sancağı tevdi edildiği esnada bile bu göreve devam etmiştir¹⁹. Anadolu'nun birçok bölgesi gibi, Çorum Sancağı'nda da çıkan karışıklıklar ve Celâli tehlikesi²⁰, tımar sahiplerinin usulsüz davranışları sancakbeğlerinin en önemli mevzû haline gelmiştir. 12 Cemaziyelevvel 972'de (1564 sonu) İlyas Beğ'in yerine Mehmed Beğ sancakbeğliğine getirilmiştir²¹. 972/1564'den 976/1568'e kadar Sancakbeğliği yapan Mehmed Beğ'den sonra yerine geçen Gülabi Beğ, Çorum sancakbeğleri arasında en bilinen şahsiyettir. Gülabi Beğ, padişah fermanı üzerine

14. İ. Hakkı Uzunçarşılı, Osmanlı Tarihi, C. II, Ankara 1983 (4. baskı), s. 403-408.

15. M. Çetin Varlık, "XVI. yy. Osmanlı İdari Teşkilatında Kütahya", Türklük Araştırmaları Dergisi, yıl 1986, sayı 2, s. 201; Ayrıca bkz.: Ş. Turan, Kanunî'nin Oğlu Şehzade Beyezid Vakası, Ankara 1961, s. 113.

16. İ.H. Uzunçarşılı, Aynı eser, s. 403-408.

17. N. Tomuş, "16. Asırda Çorum'un İdari ve Askeri Vaziyeti Hakkında Bazı Malumat", ÇD., yıl 2, (Nisan 1939), s. 7-8.

18. İ.H. Uzunçarşılı, a.g.e., s. 408.

19. ÇD., yıl 2, Mühimme 6, s. 150, 205.

20. İsyenlar hakkında geniş bilgi için bkz.: M. Akdağ, Celâli İsyenları 1550-1603, Ankara 1963.

21. ÇD., yıl 2, Mühimme 6, s. 251.

Kefe Beğ'i Kasım Beğ'e yardım etmek üzere sipahilerini Kırım'a göndermiş²², üç yıl sonra, Osmanlı Devleti'nin denizde kaybettiği ilk büyük savaş olan İnebahtı savaşına katılmış ve sipahileri ile beraber şehit düşmüştür²³. Onun hatırası bugün de var olan mahalle ile yaşamaktadır. H. 984/1576 tarihli defterde Gülabi Beğ Mescidi ve mahallesi bulunmaktadır. Bu mahalle Ahmed Fakih mahallesinden ayrılarak oluşturulmuştur. Mahallenin başındaki "cedid" tabirinden yeni kurulduğu anlaşılmaktadır. Bu mahallede ayrıca Gülabi Beğ Camiisi bulunmaktadır²⁴.

H. 983'ten önce (1575-6) Mahmud Beğ'in, ve Etrak taifesinin Kızılbaş tehlikesi sebebiyle yarar at beslemeyip, "âlet-i harb" (silah) taşımamaları hakkında verilen hükümden de Yusuf Beğ'in mirliya olduklarını öğrenmekteyiz²⁵. 983 hicri tarihine ait icmal defterden anlaşıldığına göre bu dönemde Mustafa Beğ Çorum Sancağı'nın başındadır²⁶. Çorum, Osmancık, Karahisar-ı Demirli ve İskilib Kazalarından toplam 355.300 akçalık hassa sahiptir. 980'li yıllar Osmanlı ülkesinde genel tahrirlerin yapıldığı bir dönemdir²⁷. Aynı zamanda Çorum içinde sancakbeğlerinin çok sık değiştiği bir dönemdir. Yukarıda zikrettiğimiz gibi, sancakbeğlerinin nüfuzlarını artırmak istedikleri ve bu maksatla halka karşı acımasız icraatler yaptıkları bilinmektedir. Hacı Ahmet Paşa²⁸'dan sonra mirliya olan Mahmud Beğ bunun güzel bir örneğini teşkil eder. Ruus defterine göre 290.382 akçalık hassa sahip olan Mahmud Beğ²⁹, zımmi (gayrimüslim) bulunmadığı halde meyhane ihdas edip, vergi aldığı gibi bununla da yetinmeyip, hamam camekanının üstlerine düşmesi sonucu ölen kimselerin, icazetsiz defnedildiği bahanesiyle, cenazesini kaldıranları hapse atmıştır. Kadı ve halkın şikayetleri neticesinde görevinden alınarak, Karahisar-ı Şarki sancakbeğliğine atandığını bahane eden Mahmud Beğ, olayı teftişe gelen çavuşu beklemeyip, sancaktan ayrılmış, sonuçta Rum Beylerbeği Mustafa Paşa'ya bu konuyu halletmesi için kesin hüküm verilmiştir³⁰.

22. ÇD., yıl 2, Mühimme 7 (8. C. Ula, 976/1568), s. 924.

23. Katip Çelebi, Tuhfetü'l-Kibar Fi Esfari'l-Bihar, İstanbul 1973, s. 133-144 (çvrî O. Şaik Gökyay).

24- TD. 38 v. 7/b-20/a.

25. ÇD., yıl 1, Mühimme 34, s. 374.

26. TD. 244, v. 4/a.

27. Kanuni devri (1520-1566) ve III. Murad (1574-1595) devrinde Osmanlı ülkesinde genel tahrirler yapılmıştır. Bkz.: H. İslamoğlu-Inan, Osmanlı İmparatorluğu'nda Devlet ve Köylü, İstanbul 1991, s. 60.

28. ÇD., C. I, Mühimme 31, s. 242-246.

29. Ruus 262, BOA, Kamil Kepeci Tasnifi, s. 53.

30. ÇD., yıl 1, Mühimme 34, s. 319.

Mühimme kayıtlarından öğrendiğimiz son sancakbeği Behram Beğ'dir. Vezir Osman Paşa'nın doğuya yapacağı sefer sebebi ile Osmanlılardaki genel teamüle uygun olarak, yol üzerindeki sancakların ordunun para ve erzak ihtiyacını karşılaması cümlesinden, 40 katar deve için arpa ve saman erzakı ve akçanın hazırlanması Çorum Sancakbeği Behram Beğ'den istenmekteydi³¹.

16. yüzyılın son on yılındaki, tesbit edebildiğimiz kadarıyla, sancakbeğlerinin isimlerini Çorum Şer'iyeye sicilindeki kayıtlarından öğrenmekteyiz. Bu dönemde (1002-1004/1593-1595) Ali Beğ, Ta-kaşı Hasan Beğ sancakta görev yapmışlardır³².

b) Sancakbeği Hasları

Kanuni'nin ilk yıllarına ait sancak tevcih defterinde, Çorum Sancakbeği Çaşnigirbaşı Haydar Beğ'in, 286.000 akçalık hassa sahip olduğu görülmektedir³³. İncelediğimiz dönemde ise sancakbeği haslarının arttığı dikkati çekmektedir. Nitekim 1575-1576 tarihinde, yani incelediğimiz icmal defterde, Çorum Sancakbeği Mustafa Beğ'in Çorum Kazası, Osmaniçik, İskilib ve Karahisar-ı Demirli'deki haslarının toplamı 355.300 akçayı bulmaktadır³⁴. Aynı Ali'nin risalesinde de sancakbeği hassı aynı miktardadır. Dolayısıyla Aynı Ali'nin bu rakamı incelediğimiz defterden aldığı neticesine varabiliriz³⁵.

Mustafa Beğ'in hasları içerisinde Çorum şehrinin, at pazarı dışındaki gelirleri (130.633 akça) en büyük yekunu oluşturmaktadır. Sancak gelirlerinin % 13'lük kısmını tasarruf eden sancakbeğinin diğer gelirleri niyabet ve köy vergileri ağırlıklıdır.

ZEAMETLER

Geliri 20 bin akçadan 100 bin akçaya kadar olan dirliklere zeamet adı verilmektedir. Zeametleri tasarruf edenler ise zaim olarak adlandırılmaktadır. Zaimler umumiyetle devletin yüksek dereceli görevlileri olduğundan, serbest tımarlara sahiplerdir³⁶.

31. ÇD., yıl 1 (1939), Mühimme 53, s. 176.

32. Nazmi Tombuş a.g.m., s. 24-25.

33. D. 9772, TSMA (Topkapı Sarayı Müzesi Arşivi) h. 927-928 (1521-22), v. 3/b.

34. TD. 244, v. 4/b.

35. Aynı Ali, Kavânin-i Âl-i Osman, s. 22-23. Bu risaledeki diğer kayıtlar için bkz.: Ü. Bulduk, a.g.m., s. 131.

36. Ö.L. Barkan, "Tımar" İ.A., s. 311.

İncelediğimiz dönemde Çorum Sancağı'nda 16 zaim bulunmaktadır. Her ne kadar icmal defterin sonunda verilen dökümden bu sayı 17 ise de bu teyid edilmemektedir. Nitekim Aynı Ali'de de Çorum'da 16 zaim olduğu belirtilmektedir³⁷.

TABLO II
ÇORUM'DAKİ ZEAMET SAHİPLERİ.

Adı	Görevi	Zeameti
Benam İsa	Miralay	47.927
" Hasan	-	39.000
" Balı	Çavuşan-1 Dergah-1 Ali	29.000
" Yusuf	-	24.000
" Balı	Çavuşan-1 Dergah-1 Ali	26.452
" Derviş	Katıban-1 Divan-1 Hümayun	17.200
" Cemşid	Kethuda	20.189
" Şaban	-	20.100
" Mustafa	-	27.000
" Ahmed v. Hacıbekir	-	22.000
" Behlül	-	40.000
" Hüseyin (Amasya'da)	-	26.300
" Hüseyin	-	20.000
" Ali	-	22.000
" Mehmed	Yayabaşı	24.500
" Şehürlü Mustafa	-	34.100
Toplam		441.555

Çorum Sancağı'ndaki zaimlerin bir kısmının görevi belirtilmiş iken, diğerleri hakkında fazla bir bilgi mevcut değildir. Ancak dikati çeken husus merkezden görevlendirilen zaimlerin bu dönemde daha da arttığıdır. Çorum'daki 16 zaimin dirlikleri, sancak giderlerinin % 16'sına tekabül etmektedir. Bu oran diğer sancaklarla mukayese edildiğinde, zeamet nispetlerinin Osmanlı sancakları içerisinde büyük farklılıklar arzettiği fikrini kuvvetlendirmektedir. Mesela Karaman'a bağlı Akşehir Sancağı'nda, 1583 tarihinde, bu oran % 21.5'a ulaşırken³⁸, Anadolu Eyaleti sancaklarından Karahisar-1 Sahib'de, 1572'de, dirlik toplamı içerisindeki zeamet oranının % 10'a düştüğü görülmektedir³⁹.

37. Aynı Ali, s. 23.

38. M. Akif Erdoğan, "Akşehir Sancağı'ndaki Dirliklerin IV. Murad Devrindeki Durumu ve 1583/991 tarihli akşehir Sancağı İcmal Defteri", OTAM, yıl 1, sayı 1 (1990), s. 130.

39. Ü. Bulduk, 16. Asırda Karahisar-1 Sahib Sancağı, Ankara 1993 (Basılmamış Doktora Tezi), s. 320.

TIMARLAR

Çorum Sancağı'ndaki dirliklerin % 44'ünü tımarlı sipahiler tasarruf etmektedir. Ancak sancaktaki tımarlı sipahi sayısının 324'ü bulduğu ve müşterek tımarlarla birlikte bu sayının 404'e ulaştığı göz önüne alınacak olursa, bir tımarlı sipahinin ancak toplam giderlerin % 0.10'unu (binde on) tasarruf ettiği ortaya çıkmaktadır. Fakat bu oran dahi birçok sancak ortalamasının üstünde bir rakamdır.

TABLO III
TIMAR CİNSLERİNE GÖRE ÇORUM TIMARLARI.

Tımar Türü	Birim Tımar	Tımarlı Sayısı	Akça
Eşkün	3	3	9.300
Müşterek	6	12	21.855
Be-nevbet	12	53	40.596
Ashâb-ı Mülk	10	41	40.160
Cemaat	1	3	4.300
Diğerleri	292	292	1.102.471
TOPLAM	324	404	1.218.682

Tablodan da anlaşılacağı üzere, malikane-divani sisteminin bir temayülü olarak Çorum Sancağı'nda "ashab-ı mülk" tımarları önemli bir yer tutmaktadır. Bir ailenin mülkü veya vakfı halinde yazılan bu tımarların sahipleri, cebelülerini sefere eşmek veya kendileri sefere çıkmak şartıyla mülklerini oğulları ya da varislerine bırakabilirlerdi. Sefere eşmedi diye, diğer tımarlarda olduğu gibi mülkleri başkasına verilemezdi⁴⁰.

TABLO IV
TIMAR TASARRUF EDENLERİN NİTELİĞİ.

Adı	Görevi	Dirliği
Sipahiler	(313 Adet)	
İbrahim	Serasker-i Çorum	5.000
Ahmed	Serasker-i Osmancık	7.000
Trabzonlu Ali	Yeniçeri	13.900
Mahmud	Yeniçeri	4.300
İbrahim	Katip	6.200
Ali	Miralem-i Liva-i Çorum	13.000
Şükrü	Çavuşân-ı Dergâh-ı Âli	14.600
Mustafa	Çavuşân-ı Rum	6.000
Kurd	Çavuşân-ı Rum	9.400
Kaya	Çavuş	14.000
Mehmed	İskilip, Katar Çeribaşısı	16.000

40. Ö. Lütfi Barkan, "Osmanlı Devrinin "Eşküncülü Mülkleri" veya Mülk Tımarları Hakkında Notlar", Toplu Eserler I, İstanbul 1980, s. 899.

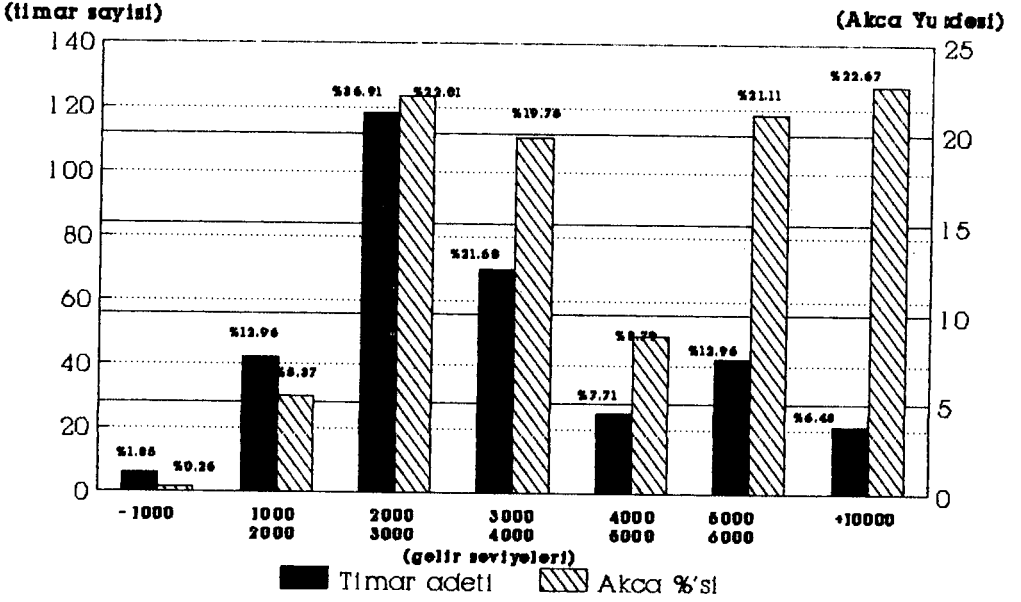
Tımar sahiplerinin % 7'lik bir kısmı 10 bin akçanın üzerinde tımar tasarruf etmektedir. Bunlar daha çok merkezden terakki veya berat almış görevlilerdir. XVI. yüzyılın sonlarına doğru yeniçeri, solak, sekban vb. gibi ulufeye mutasarrıf olan kapıkulları ve dergah-ı âli çavuş ve katiplerinin tımar tasarruf ettiğine dair örnekler gittikçe çoğalmaktadır.

TABLO V
TİMARLARIN ADET VE MİKTAR AÇISINDAN DURUMU.

	Tımar Gelir Grupları (Akça)						
	-1000	1000 2000	2000 3000	3000 4000	4000 5000	5000 10000	+10000
Tımar Adeti	6	42	118	70	25	42	21
%	1.85	12.96	36.31	21.60	7.71	12.96	6.48
Akça	3200	65500	268307	240769	107200	257333	276373
%	0.26	5.37	22.01	19.75	8.79	21.11	22.67

Tımar sahiplerinin 2000-4000 akça arasında sahip oldukları tımarlar, tüm dirlikler içerisinde % 42'lik bir orana tekabül etmektedir. Dolayısıyla "kılıç tımar" olarak adlandırılan dirlik sahibi sipahiler bu sistemin adeta "orta direği" sayılabilir. Ancak tımar gelir gruplarının adet ve akça olarak mukayesi yapıldığında, diğer bir söyleyişle tımar başına düşen akça oranları esas alındığında bir dengesizliğin bulunduğu dikkati çekmektedir. Tablodan da anlaşılacağı gibi 2000-4000 akçalık tımarlara sahip olanlar toplam tımarların % 58'ini oluştururken, tımar gelirlerinin ancak % 42'sine tasarruf etmektedirler. Buna mukabil 5000 ile +10000 akçalık tımarı olanlar, % 19'lük bir oranı temsil etmekteyken, tımar gelirlerinin % 44'ünü ellerinde bulundurmaktadırlar (bkz.: Grafik 2). Bu oranlar tımar sahipleri arasındaki dengesizliğin, 16. yüzyılın sonunda artarak devam ettiğinin birer işaretidir. Merkezden görevlilere yüksek gelirli tımarların tevcih edilmesi, bu olumsuz durumun ortaya çıkmasının önemli sebeplerindendir.

Timarların adet ve akca olarak dağılımı

Grafik: 2. Timarların Adet ve Akca Olarak Dağılımı.